

„já“ není ani abstraktní, ani racionální, nýbrž zmítané *touhou* a vášní. Autor pak hledá pochybné východisko v přijetí *iluze* racionálního „já“, přenesené však do *konkrétní* roviny *rodinných* vazeb a *místních* daností. Od liberalismu očekává kompromis s konzervatismem v tom smyslu, že liberalismus bude brát svou ideologii *vážně*, a že přijme postoj zkonkrétnění svého pojetí první osoby.

Domníváme se ovšem, že odhalení liberální kantovské první osoby je sice objevné, že však sestup z kantovské abstrakce nespočívá ani ve vytváření iluzí, ani ve zbožnění rodinných a místních pospolitostních vazeb, i když tyto mají významnou relevanci. Zásadním řešením se zdá přitom cesta ke *konkrétnímu* *nesobeckému* já, v němž vlastně mizí rozdíl „první a třetí osoby“ (*Milovati budeš bližního svého jako sebe samého*). Cesta ke spojování přirozeného egocentrismu s altruismem je přetěžká, i když nikoli nemožná. Situace všestranné komunikace v současném lidském světě to sama o sobě nepředepisuje, ale opravdu *humánní* přežití to vyžaduje. Scruton přitom dosti neorganicky spojuje svůj kompromisní závěr k otázce liberalismu a konzervatismu s otázkou *monarchie* jako „nejpřiměřenější formy vlády“. Loajalita se tu prý přeměňuje v náklonnost.

Jako *klad* Scrutonovy práce považujeme především úctu k *trvalým* hodnotám, hledání *neměnného* v *proměnlivém*. Snahu o vyrovnání se se skutečným životem. Dále uvědomění si pokračujícího *odcizení* člověka od světa a tenze k jeho překonávání. Neredukování lidského fenoménu na *ekonomickou* dimenzi a přihlížení k národním a kulturním odlišnostem.

Jako *stěží přijatelné* postoje bychom označili přílišný akcent na politickou a státní moc, faktický *etatismus* a faktické nedocnění politické autonomie, jakož i časté ztožňování občanské společnosti a státu. Dále nedostatek smyslu pro *sociokulturní změnu*, slabé porozumění pro *reálný* internacionalismus, spjaté s představou britské *výjimečnosti*. Nutno však uznat klasickou britskou zkušenost pozvolného společenského vývoje.

Recenzovaná práce je svým důkladným rozбором vybraných současných otázek člověka a lidstva cenným přínosem pro *globální* zamyšlení nad dalšími osudy lidstva, nad možností i nezbytností *koexistence* odlišných názorů a rovněž nad problémy, často zdánlivě pokládanými za „*dávno vyřešené*“. Konzervativní vzhled do dneška může posloužit i k postupnému vytváření *smysluplné syntézy* při řešení neodkladných i perspektivních otázek lidské evoluce na přelomu tisíciletí.

Karel Bertelmann

Jiří Buriánek: Systémová sociologie: Problém operacionalizace

Praha, Karolinum 1993, 135 s.

Problém „operacionalizace“ je v sociologickém výzkumu tradičně chápán jako přechod od teoretických předpokladů existence vztahů mezi pojmy k předpokladům o existenci vztahů mezi jejich indikátory. V tomto smyslu je operacionalizace nahlížena jako klíčová etapa přechodu od teorie k empirii. V kontextu neopozitivistického paradigmatu se tento postoj k realitě radikalizoval v operacionalismu: Nejen, že se kontaktu s realitou (v tomto pojetí) dosahuje výlučně prostřednictvím operacionalizačních procedur, ale neoperacionálně definované pojmy jsou vylučovány i z teoretické sociologie. Autor, který je docentem na filozofické fakultě Karlovy univerzity, se procesu opera-

cionalizace věnuje zevrubně ve své knize *Systémová sociologie: Problém operacionalizace*, kterou vydalo nakladatelství Karolinum v roce 1993. Tato kniha je pokusem o systematický výklad operacionalizace jako určité výzkumné etapy, ale naznačuje též možnost expanze tohoto procesu i do dalších etap výzkumu.

Členění knihy je dáno logikou výkladu, který směřuje od formulování klasické neopozitivistické koncepce operacionalizace přes diskusi o námitkách, které vůči tomuto pojetí vznesla interpretativní sociologie až po pokus o formulaci alternativního pohledu. Jestliže Petrusek (*Teorie a metoda v moderní sociologii*, Karolinum 1993) zdůrazňuje, že problém operacionalizace je z hlediska celkové struktury soudobé sociologie problémem parciálním, nikoliv univerzálním (netýká se sociologie celé, ale jen její jisté – i když podstatné – části),

Buriánek vkládá do textu naději, že operacionalizace jako most mezi teorií a empirií přijme i kvalitativní sociologie. To ovšem předpokládá volnější výklad tohoto pojmu a úvahy o tom, jak se mohou jevit jako formy operacionalizace kroky, které se do jejího klasického pojetí nevejdou – což autor činí.

Rekapitulace představuje kapitolu, v níž se autor snaží ukázat, jak je operacionalizace v procesu sociologického výzkumu přisuzována klíčová role, ale současně je uvažováno o hledání náhradního řešení (či jiného konceptu), či dokonce protikladné metodologické alternativy (zrušení operacionalizace ze zásadních důvodů). Kapitola *Tradiční řešení* je výkladem pozitivistického pojetí operacionalizace, ústícího až do operacionalismu, požadujícímu striktně empirickou verifikovatelnost každé vědecké teze, a tedy její formulaci v operačních pojmech. Tak jak ho formulovali Dodd a Lundberg. Především však je výkladem umírněnějšího stanoviska Lazarsfeldova, obsaženého v jeho čtyřech etapách (1. reprezentace představy pojmu, 2. specifikace pojmu vytvořením spektra indikátorů, 3. výběr z těchto indikátorů, což je spojeno s myšlenkou zaměnitelnosti validních indikátorů, 4. jejich kombinace do podoby indexů). S ním konvenuje i trochu odlišný postup Zetterberga, který zakládal operacionalizaci na dimenzionální analýze jakožto rozvíjení deskriptivních kategorií z definic. Autor zde též poukazuje na význam konceptu validity, který je z konceptem operacionalizace nerozlučně spojen. Připomenut je zde i významný Lazarsfeldův koncept prostoru znaků, jenž je základem pro typologické operace.

V kapitole *Námítky* shrnuje autor kritické přístupy k operacionalizaci, jak je zformulovaly interakcionismus, fenomenologická sociologie, sociologie hermeneutická a Anthony Giddens z pozice své strukturní sociologie. Zejména v pojetí interpretativní a fenomenologické sociologie se může spor o operacionalismus jevit i jako spor o deduktivní a induktivní přístup. Autor zde popisuje jednotlivá stanoviska. Interakcionisté kladou důraz na exploraci a inspekci (Blumerem vytvořená procedura zkoumání již zavedených analytických kategorií a ujasňování jejich empirických obsahů). V jejich pojetí je klasická operacionalizace spíše přítěží, zdrojem nedorozumění. Operacio-

nální definice nevyhovují zejména proto, že vkládají do reality cizí smysl a jsou rigidní. Jen neustávající pozorování interakčních situací, flexibilita a schopnost měnit směr a nacházet nová fakta jsou skutečným procesem poznávání empirické skutečnosti. Obdobně vyznívá i fenomenologické rozlišení konstruktů prvního (konstituovaných v běžném vědomí) a druhého (konstituovaných ve vědě) řádu, které klade otázku, jak se vyrovnat s problémem lidské subjektivity a aktivity. Akcent na pochopení toho, jak konstruují pojmy lidé ve svém každodenním životě, odsouvá do pozadí otázku, jak konstruuje své pojmy sociologická teorie.

Kapitola *Systémové dilema* představuje odkaz ke koncepcím Luhmana, Giddense a funkcionalistů. Konstatování, že koncept operacionalizace lze umístit do osy spojující neopozitivismus a systémovou teorii je veden motivem spojení v tomto bodě funkcionalistického a neopozitivistického paradigmatu. Autor zde věnuje pozornost popisu některých atributů tohoto přístupu, počínaje popisem klasického Parsonsova vymezení čtyř subsystémů institucí s jejich funkcemi (adaptace, dosahování cílů, integrace a zachovávání vzorů) až po klasifikaci současných podob systémové sociologie (konceptuální systémy, systémová dynamika, sociokybernetika, formalistické teorie popřipadě axiologicko-operacionální přístup. Kapitola se soustřeďuje na popis systémové teorie a problém operacionalizace se v ní rozpouští, jako by nebyl explicitně nastolen. Poměr přístupu obou paradigmat ke konceptu operacionalizace je šířeji popsána v kapitole nazvané *Alternativa?*.

V návaznosti na výklad systémové teorie se proces operacionalizace jeví jako proces modelování sociální reality (kapitola *Modelování*). Primární se zde zdá otázka možnosti konceptualizace – možnosti vytvořit nějaký obecný koncept sociálního systému jako základ identifikace jevu i jako základ formování operačních definic. Je to rozčlenění jevu na jeho složky a jejich vyjádření v pozorovatelných indikátorech ve vzájemných vztazích. Jestliže je model chápán jako výraz (a produkt) operacionalizace, je zde jisté napětí. Dezagregace, rozklad jevu na jednotlivé prvky (proměnné), ho může ochudit o řadu systémových vztahů. Teoretické pojmy nemohou být nikdy